



Сергій РАБІНОВИЧ

/ професор кафедри конституційного права
Львівського національного університету
імені Івана Франка

Вихід книги другої монографії відомого українського конституціоналіста, судді Конституційного Суду України у відставці можна без перебільшення віднести до прикметних наукових подій останнього часу. У своїй новій праці дослідник, ґрунтуючись на пізнавальному інструментарії, розроблюваному у попередній книзі², висвітлює процес розвитку політичної культури державного владарювання як основи європейського конституціоналізму. Представлене на суд читачів дослідження є, безумовно, цікавою, оригінальною й ґрунтовною спробою дати відповідь на питання про духовні й світоглядні передумови дієвості конституційних правопорядків.

У рецензованій роботі на засадах доповнюваності використовуються напрацювання низки суміжних дисциплін: філософської історіографії, доксографії, соціальної філософії, політичної і загальної соціології, політичної і загальної історії. Такі широта й різноплановість пізнавального інструментарію зумовлюються складним і міждисциплінарним характером розглядуваної проблематики. При цьому питання культурології конституційного права набувають не менше ваги, аніж питання політичної та конституційно-правової соціології.

У тексті монографії вдало поєднуються положення теоретичного та емпіричного гатунку. Унікальні історичні деталі не тільки полегшують сприйняття книги, а й роблять її читання захоплюючим. Ґрунтовність і доступність викладу доктринальних основ та докладний опис історичних особливостей становлення й функціонування європейських державно-правових інститутів дозво-

ПРОТЕСТАНТСЬКА ЕТИКА І ДУХ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

(РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ В. В. ДЖУНЯ
«СОЦІОЛОГІЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА»)¹

ляє сподіватися, що книга зможе увійти до числа хрестоматійних як для майбутніх українських державотворців, так і для вчених-теоретиків та конституціоналістів-практиків.

Авторське розуміння поняття «європейський конституціоналізм» охоплює конституційні доктрини і правопорядки країн не тільки Європи, а й США та англосаксонських країн Вестмінстерської системи урядування. Таким чином, фактично йдеться про специфічну «окцидентальну» політичну й політико-правову культуру північноатлантичної цивілізації.

Звертаючись до дослідження останньої, автор спирається на концептуальний доробок теорій локальних цивілізацій (А. Тойнбі, О. Шпенглер, Л. Гумільов та ін.). Це має на меті показати, зокрема, чому для одних соціумів становлення режимів ліберальної демократії та конституційного правопорядку стає об'єктивною закономірністю, тоді як в інших формуються лише авторитарні чи тоталітарні режими правління з псевдоконституційними формами або ж навіть і без них (с. 11).



¹ Джунь В. В. Соціологія конституційного права / В. В. Джунь. — К. : Вид. дім ІнЮре, 2018. — Кн. 2. Соціокультурні підстави європейського конституціоналізму. — 598 с.

² Рабінovich С. П. Соціальні передумови конституційної державності в Україні: методологічні аспекти дослідження / С. П. Рабінovich. Рецензія на монографію В. Джуня «Соціологія конституційного права. Теоретико-методологічні основи» // Вісник Конституційного Суду України. — 2016. — № 6. — С. 214–218.

Як зауважує В. В. Джунь, в основі поділу людства на локальні цивілізації лежать розбіжності у соціальній психології різних спільнот. За логікою локально-цивілізаційної парадигми кожному соціуму притаманна власна специфічна цивілізаційна матриця — своєрідне духовно-інтелектуальне утворення, що, на думку вченого, визначає не тільки спосіб існування людей у соціумі, а й політичні форми такого існування. До структури цивілізаційної матриці автором включаються моральні цінності, пріоритетний духовний ідеал та соціальні інститути (с. 7). Змістом же цивілізаційної матриці виступає панівна духовна культура соціуму (там само). Своєю чергою, ядром соціальної етики як основи духовної культури соціуму слугує ієрархія основоположних моральних цінностей, яка забезпечує верховенство певного духовного ідеалу або принципу — етатизму, комунітаризму чи індивідуалізму (с. 8). Відтак, останні набувають для кожної локальної цивілізації засадниче, «матричне» значення.

Автор зазначає, що «пріоритетний духовний ідеал, по-перше, уособлював цивілізаційний код соціуму, що зумовлював характер взаємин між державою, суспільством і окремими індивідами»; по-друге, «ставав важливим системоутворюючим джерелом етосу суспільства» (узагальненої характеристики локальної культури, вираженої в системі панівних цінностей і норм поведінки) та «визначав його історичну парадигму розвитку» (там само). Що ж до теорій державного та конституційного права, то вони, як вказується далі, «становлять лише більш або менш вдалу юридичну матеріалізацію ідей, вчень, концепцій, доктрини і філософій», які виникали у кожному локальному цивілізаційному ареалі й були органічно властиві його пріоритетному духовному ідеалові. Тому саме зазначені вище ідеальні елементи соціальної і політичної культури оцінюються як «справжні духовні джерела конституційного права» (с. 11).

Вихідним положенням дослідження є теза, згідно з якою конституційна культура державного владарювання є політичним продуктом новоєвропейської цивілізаційної матриці. У роботі виокремлюються два типи цивілізаційних матриць: новоєвропейська та євразійська. Їх антитеза дозволяє запропонувати пояснення добре знайомого на пострадянському просторі феномену імітаційного конституціоналізму, притаманного, зокрема, політичним культурам євразійського циві-

лізаційного ареалу (підрозділ 1.1.3). Таким чином, поняття «справжній конституціоналізм», «реальний конституціоналізм» та «європейський конституціоналізм» виявляються практично тотожними за своїм змістом. Натомість їхніми антонімами слугують категорії «імітаційного» й «номінального» конституціоналізму, властивого локальним цивілізаціям культурного Сходу.

Матеріал розвідки структуровано в три смислові блоки: «Витоки європейського конституціоналізму» — історичний розвиток його ідеологічних та соціальних засад, що утворили основу новоєвропейської цивілізаційної матриці (розділ 1); «Становлення конституційної культури державного владарювання в Європі» — від формування протоконституційних правопорядків за доби Реформації і до завершення формування згаданої цивілізаційної матриці на переважній частині європейського континенту у середині ХХ ст. (розділ 2). Зрештою, в розділі 3 «Фундаментальні основи європейського конституціоналізму» дається змістова характеристика людиноцентричної парадигми європейського конституціоналізму, доктрин верховенства права, правної держави та установчої влади, ідеологічних засад та інституційних форм здійснення ліберальної демократії й сучасних організаційно-правових засобів забезпечення функціонування європейського конституціоналізму.

Попри виняткове значення, надане в роботі духовній культурі як передумові й складовій культури конституціоналізму, сприймати авторський підхід як суто ідеалістичний було би певним спрощенням. Низка положень монографії засвідчує значущість тих соціальних чинників, які належать до сфери соціального буття (продуктивні сили, соціальні потреби та інтереси, соціальні страти, розшарування соціуму, класові антагонізми тощо). Прикметно, що саме процеси, які відбуваються в цій сфері, віднесено в книзі до «загальних ліній розвитку усіх локальних цивілізацій» (с. 16). Отже, у дослідженні знаходить використання не тільки ідеалістична соціальна філософія, а й пізнавальний арсенал історичного матеріалізму.

Водночас у питанні про визначальні історичні чинники формування феномену європейського конституціоналізму автор схильється радше до поглядів М. Вебера, аніж К. Маркса. У цьому зв'язку особливо цікавими є розділи монографії, в яких визнається виняткове значення для появи

феномену європейського конституціоналізму соціальної етики західного християнства в її протестантській версії. Цілком в руслі веберівських міркувань³ перебуває спостереження, згідно з яким загальною закономірністю поступу конституціоналізму в Європі стало набагато більш раннє формування конституційних правопорядків у країнах протестантської соціальної традиції, аніж у католицьких країнах: Велика Британія, США (кінець XVII століття — середина XVIII століття); країнах католицької традиції (кінець XIX століття) (с. 286). Автор наголошує, що цю закономірність «вирішальною мірою зумовлено тим, що протестантська етика у значно більшій мірі, ніж католицька, просякнута духом і принципами індивідуалізму й конкуренції. Така соціальна особливість протестантизму сприяла не лише більш інтенсивному розвитку капіталістичних форм господарювання..., а й мала потужний політичний ефект у вигляді більш динамічного становлення політичної культури конституціоналізму» (там само).

Акцентується, що саме протестантські соціальні традиції сприяли «динамічному становленню інститутів громадянської самоорганізації суспільства, формуванню механізмів підзвітності державної влади суспільству та ефективній охороні прав людини... Саме тому в їхньому соціальному середовищі конституційна культура державного владарювання становила органічну частину загальної культури суспільства, а ідеї конституціоналізму стали не лише ядром панівної політичної культури, а й узвичаїлись у політичній практиці» (с. 287). Тут же, щоправда, вказується на певні винятки із позначеної політико-релігійної закономірності, яка в історії не була «цілком універсальною», оскільки її прояви залежали також від дії інших, зокрема і гальмуючих, «протиконституційних» чинників. Так, наприклад, у лютеранській Пруссії ними стали «реакційний консерватизм земельної аристократії, мілітаризм і агресивний націоналізм» (там само).

Визнаючи конститутивне значення релігійної соціальної етики, автор монографії не виступає прибічником політичної ідеології клерикалізму, яка обслуговувала інтереси панівних верств феодалізму і у XVIII — першій половині XIX століття активно протистояла ліберальним засадам просвітництва — основам європейських конституційних правопорядків (с. 192). Згодом, однак,

протестантський клерикалізм зазнав політичної еволюції, що проявилось у появі ліберальної та антропоцентричної протестантської теології. Саме така «емансипація ліберальними теологами людини дозволила їм без зайвих проблем сприймати і поширювати ідеї конституціоналізму, ліберальної демократії та політичної конкуренції» (с. 248). Натомість католицькій соціальній етиці довелося пройти складну трансформацію на шляху до вимушеного визнання у XX сторіччі ліберально-демократичних засад європейської політичної культури. Таким чином, між духовними передумовами виникнення новоєвропейської політичної культури, з одного боку, та її визначальними структурними елементами, з іншого боку, існує певна напруга. Адже, попри виняткову історичну значущість протестантської етики для виникнення європейської цивілізаційної матриці, саме секуляризм та лібералізм, а не ортодоксальний клерикалізм утворили ідеологічний фундамент європейського конституціоналізму.

Розділ 2.3 дослідження присвячений легітимувальній функції політичних ідеологій, які, як цілком справедливо наголошується, «завжди були спрямовані на обслуговування потреб та інтересів певних класів, прошарків і страт суспільства» (с. 183). Сьогодні, в умовах втрати класовим підходом у суспільствознавстві своєї вимушеної популярності, значущим видається наголос на тому, що «саме політична ідеологія *правлячих класів* та *їхнє* розуміння справедливості визначають контури державницького і правового будівництва» (там само, курсив наш. — С. Р.).

Вельми важливою є теза про притаманну політичним ідеологіям правову нормативність. Адже «будь-який державний лад і політичний режим зберігають свою життєспроможність та ефективність, доки більшість соціуму (або його активна частина) поділяє основні ідеологеми *правлячих кіл країни* і зберігає віру в їхню законність, раціональність і справедливість» (с. 184–185). Привертає увагу твердження, яке, на наш погляд, також добре узгоджується із добре відомими постулатами про базис і надбудову: «політичні ідеології могли виконувати свою легітимувальну функцію лише тоді, коли *правлячий політичний клас*, інтереси якого обслуговувала відповідна ідеологія, виявлявся здатним пристосовувати її основі

³ Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / М. Вебер. Пер. з нім. О. Погорілого. — К.: Наш Формат, 2018. — 216 с.

ідеологеми до постійно змінюваних соціальних умов та актуальних політичних викликів і таким чином об'єднувати під своїм впливом основну частину активного суспільства» (с. 191).

Звідси вже читачеві монографії буде, мабуть, доволі нескладно зробити для себе висновок про те, що й сам конституціоналізм, принаймні в певному сенсі, також може розглядатися як ліберально-демократична правова ідеологія, яка, відтак, теж спрямована на обслуговування докорінних інтересів правлячих класів і цілком певних соціальних сил. Додамо, що, хоча й панівні соціальні верстви, інтереси яких сьогодні обслуговує ліберально-демократична ідеологія, прямо в роботі не названі, саме змістова конкретизація цих інтересів й ідентифікація груп їх носіїв дозволяє виявити дійсне соціальне призначення, що його відіграють на практиці гуманістичні ідеологеми людської гідності та людських прав, верховенства права і демократії.

Політичні ідеології тісно пов'язані із «діалектикою європейського праворозуміння». Звертаючись до останньої в розділі 2.2, автор намагається обґрунтувати тезу про ключову роль для становлення культури конституціоналізму юснатуралістичного підходу, у зв'язку із чим в підрозділі 2.2.4 описується подолання юридичного позитивізму у свідомості народів європейських країн. Із такою тезою, однак, складно погодитись. По-перше, з огляду на циклічний характер змін у панівних типах праворозуміння, а, по-друге, з урахуванням інструментального соціально-політичного значення, що його відіграють різні типи праворозуміння на різних етапах суспільного розвитку в умовах змін політичних режимів. Тому навряд чи слушним було би апологетичне піднесення одного типу праворозуміння із одночасним протиставленням його іншим типам, до чого, здається, схиляється автор.

Сьогодні веберівські та «локально-цивілізаційні» міркування про соціокультурні передумо-

ви формування європейського конституціоналізму породжують питання також і про долю конституціоналізму в Україні. Ключовою тут є проблема співвідношення у процесі виникнення таких передумов цивілізаційно унікального із цивілізаційно всезагальним. Адже розуміння неповторності поєднання культурних та економічних чинників у суспільствах західної політико-правової традиції може зменшувати оптимізм щодо часу витворення на наших теренах політичної й правової культури справжнього конституціоналізму. Серед історично представлених в Україні духовних течій доводиться констатувати відносно незначну частину тих специфічних соціально-етичних компонентів, які, згідно з концепцією Вебера, спричинилися до розвитку як ринкового капіталізму, так і таких, що корелюють із ним, засад європейського конституціоналізму.

Монографія спонукає також і до інших, більш загальних розмірковувань. Так, зокрема, нині на порядку денному вже перебуває питання про майбутнє європейської локальної цивілізації, «матричні» цінності якої нині піддаються найсерйознішим випробуванням. А згідно з культурно-цивілізаційною парадигмою, локальні цивілізації (або ж, за О. Шпенглером, «культури») мають власні цикли зародження, розвитку і занепаду, після чого зникають з історичної арени. Виникають питання й про те, чи можливо виплекати індивідуалістичну соціальну етику у цивілізації «незахідного», або «змішаного» типу? Чи можуть існуючі локальні культури змінювати власну цивілізаційну матрицю та ідентичність? За яких умов європейський конституціоналізм може бути успішно перенесено на постсоціалістичний культурний ґрунт? Сподіваємось, що відповіді на ці та інші питання зможемо довідатись із майбутніх книг цього непересічного видання, яке, без сумніву, не залишиться непоміченим правознавцями та всіма читачами, небайдужими до українського конституціоналізму — сучасного й майбутнього.